
ПРОГЛАС

Издание на Филологическия факултет
при Великотърновския университет “Св. св. Кирил и Методий”

кн. 2, 2008 (год. XVII), ISSN 0861-7902

Кирил КАБАКЧИЕВ

ЗА ПОПРАВКАТА НА “ЦЕЛИТЕ ЦЪРКОВНИ КНИГИ” ОТ ТЪРНОВСКИТЕ КНИЖОВНИЦИ

Angaben im Skazanie von Constantin von Costenec gestellt, die beweisen, dass die Tarnovoer Reformatoren “alle Kirchenbücher” korrigiert hatten. Es ergibt sich, dass im Traktat von Costenec solche Mitteilung fehlt, aber die Mediävisten sind dafür eingetreten und haben sie dem mittelalterlichen Schriftsteller zugeschrieben. Eigentlich handelt es sich im Text nicht von “allen Kirchenbüchern”, sondern von einem dieser Kirchenbücher als Modell beim Zusammenstellen des Nachschlagewerks (τυπικόν). Aus dieser Tatsache folgt, dass man nach Inhalt und Umfang sowie die verdorbenen in Serbien Bücher als auch die von den Tarnovoer Schriftstellern korrigierten Bücher bestimmen muss. Die Interpretation des Skazanie in dieser Richtung zeigt, dass es um die Thora geht. So wird auch der Sinn der Verbindung “ein von den ganzen Tarnovoer Büchern” bestimmt – der Thora in ihrer vollen Zusammensetzung als ein Kodex.

Сложният стил на Константин Костенечки е създавал и може да се твърди, че все още създава много затруднения на медиевистите, които са се опитали на базата на неговото Сказание да докажат Евтимиевата реформа и да очертаят параметрите ѝ. По този повод видният наш историк на езика проф. Б. Цонев отбелязва, че това, което срещаме в трактата, е тъмно¹. Коренно противоположно е становището на Благой Чифлянов, според когото Константин Костенечки хвърля “обилна светлина върху литературната реформа на Евтимий”². Прави силно впечатление изводът на Илия Талев, че определяната от съчинението на Костенечки езиково-правописна реформа е един мит в науката, който се дължи на авторитетния славист В.

Ягич³. Постановката на Талев срещна и поддръжници⁴, и противници, отстояващи все още присъствието на такава реформа⁵.

В предлаганите страници ще се спра на обстоятелствата как е създаден един друг мит въз основа пак на Сказанието. Става въпрос за твърдението, че търновските книжовници са поправили “целите църковни книги”, т.е. на ревизия е била подложена религиозната литература във всичките ѝ съставни части.

Ортографичната насоченост на съчинението, в чието съдържание на преден план се открояват елементи, свързани с неправилна употреба на отделни букви, на надредни и препинателни знаци, е прикрила необходимостта да се определи за поправка на какви книги пледира Константин Костенечки. Медиевистите в повечето случаи задават въпроса как са били поправени книгите, а не кои книги е следвало да се поправят в Сърбия по примера на търновските книжовници. Не може да се отрече, че Харви Голдблат поставя въпроса кои книги е реставрирал Евтимий Търновски, но отговорът като че ли не се търси в самия трактат на Костенечки, а в интерпретаторската традиция⁶. За изясняване на интересуващите ни книги не е спомогнал и преводът на съвременен български език на съчинението⁷, тъй като е игнориран съществен момент⁸. Трябва да се подчертае, че и в едно от последните изследвания на Сказанието необосновано се твърди, че Евтимий Търновски е ревизирал литургични книги⁹.

Един от учените, които използват съчинението на Константин Костенечки, за да очертаят поправените от търновци книги, е проф. П. Русев. Според него “търновските книжовници реформират литературата – “целите църковни книги” по израза на Константин Костенечки – и като стил, и като поетика, и като естетика”¹⁰. В никакъв случай не може да се подмине обстоятелството, че не се съобщава къде точно се намира този израз в трактата на Константин Костенечки, което е смуцаващо. П. Русев е на мнение, че наред с другите звена на църковната система за общуване и въздействие (език, стил, правопис, разпяване и др.) реформата е засегнала текстовете на църковната литература и е целяла установяване на “изправен” “търновски” текст на “целите църковни книги”¹¹. Същата постановка за изправяне текста на “целите църковни книги” намира отражение в обобщаващ труд на автора, но тук изобщо не се споменава, че това сведение е според думите на Константин Костенечки¹². Тезата е основа и за друго твърдение. Става въпрос за това, че реформата е осъществена от възпитаниците на Търновската книжовна школа под ръководството на Евтимий Търновски¹³. Твърдението е логически изведено, тъй като е съвсем ясно,

че Евтимий Търновски и за цял живот не би бил в състояние да “изправи” текста на “целите църковни книги”. Важно в случая е, че “целите църковни книги” се уточняват и назовават: “Търновските книжовници “изправят” славянския текст, първо на Светото писание, после на богослужебните, а накрая на проповедническите и други съчинения”¹⁴. Изясняването на обхвата на изправените книги намира своето обяснение чрез израза “целите църковни книги”. Очевидно под “целите църковни книги” се разбират всички църковни книги – както библейските текстове, така и останалата християнска книжнина. Необяснимо е обаче откъде са получени сведения, че редът на изправяне е вървял в такава последователност. За нас е важно, че се приема “изправяне” на “целите църковни книги” и уточняването на техния обем в най-общ план – Светото писание, богослужебните, проповедническите и други съчинения. Съответната постановка преминава и в друга книга, посветена на Евтимиевата езикова реформа. И в нея също не се споменава, че съобщеното за “изправяне” на “целите църковни книги” принадлежи на Константин Костенечки. В действителност не само не се посочва кой е изворът, но и не се изразява каквото и да било съмнение дали изобщо съществува подобно сведение¹⁵. Особено впечатление тук прави използването на постановката с думите “известно е”, т.е. тя вече е приета за научна даденост, за научна истина, която не подлежи на съмнение, и върху нея може да се строи друга теория. Устойчивостта на тезата за поправка на “целите църковни книги” се проявява и в най-новите изследвания за Евтимий Търновски, като се дири опора и в словото на Григорий Цамблак¹⁶.

Интерпретацията на онова място от трактата, където са описани книжовните занимания на Евтимий Търновски, показва, че според Константин Костенечки последният търновски патриарх се е занимавал с Моисеевите книги¹⁷. Същото сведение е представено и от Григорий Цамблак¹⁸. Това обстоятелство, че двата извора ни предоставят едно и също сведение, утвърждава хипотезата за нов превод на Закона от Евтимий Търновски. В трактата на Константин Костенечки обаче се съобщава и за други книжовници, които също са били вещи в писмената, и най-важното – те са по-добри от Евтимий в тълкуване на словото за божественото учение на страха. Именно този факт, ненамерил място в превода на съвременен български език и неотбелязан в тълкуванията на някои медиевисти, както и посоченото “изправяне” на “целите църковни книги”, налага ново анализиране на Сказанието, за да се види с кои книги са се занимавали търновските книжовници. Ако се окаже вярно, че са поправяни

“целите църковни книги”, то ще стане ясно, че в трактата има данни както за дейността на Евтимий Търновски, така и за работата на други книжовници, които са дали собствен принос в книжовния живот от Късното средновековие. Ако ли пък не – то ще е налице още една предпоставка да се гледа скептично към съществуващото в медиевистиката мнение относно Евтимиевата реформа и по-специално относно това, кои книги са били изправени.

Когато говори в Сказанието за търновските книги, Константин Костенечки употребява прилагателното име **цѣль** само на едно място. В него ни съобщава и това, че от тези книги е възможно да се състави типик. Ето какво пише: **да аще повелѣніе бѣдѣ, и симъ типикъ състави ѿ еротиматы, или ѿ тръновскыи цѣлыи книгъ единъ възъмь ...**¹⁹ “И ако дойде повеля, и за това ще съставим типик от Еротиматата или като вземем една от търновските непоқварени книги...” (53). Както се вижда, съвсем не става дума за “целите църковни книги”, а за *търновските цели книги – тръновскыи цѣлыи книгъ*. Въпросът е: възможно ли е “целите църковни книги” да бъдат равни по обхват на “търновските цели книги” и да става дума просто за перифразиране? С други думи, възможно ли е Костенечки да ни съобщава, че търновци са поправили Свещеното писание, богослужебните, проповедническите и други съчинения? Неточното използване на думите на средновековния книжовник поставя и друг въпрос: с каква цел е направено това?

Както се вижда от цитирания откъс, изразът “целите църковни книги” не принадлежи на Константин Костенечки и не би следвало да се приема като изворов материал за формиране на една или друга теза. Така става ясно, че се е утвърдило виждането за изправяне на “целите църковни книги” от търновските книжовници, но без да има основание за това в извора. С констатирането на съответната неточност при използването на средновековния текст въпросът за поправените от търновци книги остава нерешен, т.е. остава неизвестно какви са тематиката и обхватът на търновските “цели книги”, от които Костенечки е можел да състави типик. Или по-точно казано, не е ясно какво представлява една търновска “цяла книга”, какво е нейното съдържание? И още нещо. Ако не е “цяла”, то каква би могла да бъде една търновска книга?

Според Ю. Трифонов прилагателното име **цѣль** в случая е със значение ‘изправен, добър’²⁰. За преводача на цитирания тук превод **цѣль** е със значение ‘непоқварен’, което значение е напълно възможно, т.е. търновските книги са били издържани във всяко отношение – правопис, език,

стил, съдържание и пр. Не може да се подмине обаче фактът, че прилагателното име **цѣль** е с богата семантична структура. В речника на И. И. Срезневски са представени десетина значения²¹. Следователно може да се предполага, че при моносемантизацията на **цѣль** значителна роля се пада на контекста. С приемане на значенията ‘изправен, добър’ или пък ‘непоковарен’ въпросът за тематиката и обхвата, за съдържанието на търновските книги, от които е можело да се състави типик, остава неизяснен. Отговорът на въпроса е особено важен, защото ще се установи какви точно са по съдържание изправените от търновските книжовници книги.

Би трябвало да се подчертае, че за получаването на отговора следва да се подходи единствено от данните в съчинението на Костенечки. Разбира се, ако съществуват такива сведения, а те са наистина налице.

Обстоятелството, че за типика, чрез който ще се поправят сръбските преписи, ще бъде използвана за модел една от търновските “цели” книги, налага необходимостта да бъдат определени покварените в Сърбия кинги, ако е възможно, и от тях да се определят търновските “цели книги”.

В самата дванадесета глава, където се споменават “търновските цели книги”, се обяснява в какво са покварени божествените писания в Сърбия. Следователно божествените писания са еднакви по обем и съдържание на една цяла търновска книга. Тук обаче възниква въпросът: кои са божествените писания? От контекста на съответната глава това не може да се установи. Ясно е обаче, че божествените писания са приравнени на едно писание. Константин Костенечки пише: **Зазорно же ѿ и се, ѿко и се писаніе въ дасіи погрѣшано ѿ, и нѣ ѿко въ грѣуьскѣ или въ трѣновскѣи** (131). Кое е съответното писание?

Когато коментира дванадесета глава, В. Ягич смята, че под **се писаніе** писателят Костенечки разбира своето съчинение, където не е строго проведена разликата между двата знака за апостроф ‘ и ’, както това е при гърците и в търновските “цели” книги²². Същото мнение споделя и Ю. Трифонов, който се спира на два пъти върху съответния пасаж. Той отбелязва, че недостатъкът, свързан с дасията, се отнася до Сказанието. “Макар това да било срамно, той не си дал труд да изправи грешките си, защото и добрите сръбски книжовници не спазвали напълно тази правописна тънкость²³. И по-нататък – Костенечки изповядвал, “че било срамно, гдето и в неговото Сказание дасията не била употребена така правилно, както в гръцките или търновските книги, но се извинява с примера на добрите сръбски писатели, който пример го насърчил да не спазва докрай тънкостите на правописа²⁴. Ако това е така,

то би следвало Константин Костенечки да не е спазвал и антистихата, понеже продължава: “Също така и за антистихата... И ако дойде повеля, и за това ще съставим типик...” (52–53). Очевидно е, че Константин Костенечки няма предвид своя трактат, а говори за недостатъци на писание, което има аналог на гръцки (**въ гръцькѡ** – предполага се писание, но е възможно и език) и в търновските (**въ търновскѣи** – предполагат се книги). А неговото съчинение, което е изобличение, няма образец **въ гръцькѡ** или **въ търновскѣи**, тъй като той изрично казва, че не пише Ерогимата и че търновци нямат подобно ръководство. Костенечки не сравнява своето творение по отношение на правописа с гръцко писание или търновските книги, а разобличава недостатъците на божествените писания в Сърбия. Нека обърнем внимание на формите **писаніе**, **гръцькѡ** и **търновскѣи**. Първите две са в единствено число, а третата в множествено, под която се подразбират поправените от търновци божествени писания. Именно за това писание = писания или книги е готов на отстъпка при дасията поради практиката на добрите сръбски книжовници. Но, ако дойде заповед, и за съответните особености той ще състави типик. Типикът може да бъде направен, като се вземе една от “търновските цели книги”. После писателят заявява, че божествените писания са покварени не само според едно нещо. И тук отново намесва антистихата, като подчертава, че скритият ѝ смисъл е потребен само на много учените, но пък не е заповядано другите да се лишават от тези неща. Ибощо Костенечки в трактата изобличава развалата на правописа в сръбските божествени писания. Би трябвало да се обърне внимание и на това, че непосредствено след разглежданото място се прави обобщение на развалата в божествените писания и се подчертава, че не се знаят ударенията и антистихата. Следователно изобличаваното зло във връзка с употребата на дасията се съдържа в съчинение, което се обозначава по няколко начина – “писание – **писаніе**”, “божествени писания — **бѣжтвад писаніа**” и “цяла книга – **цѣла кѣнига**”. Съвсем естествено възниква въпросът, кои текстове биха могли да имат такива обозначения и съществуват ли в Сказанието податки за определяне на интересуващите ни писания? За нас е най-важно, че божествените писания представляват една книга. Разбира се, най-близо до ума е обстоятелството, че Библията всъщност е една книга, но дали в дадения случай може да се приеме, че се има предвид поправена пълна Библия, от която да бъде съставен типик.

В трета глава, когато отбелязва покварата по отношение на буквите, книжовникът Костенечки прокарва паралел между Петокнижието (Иzx. 12:10 и Числ. 9:12) и Евангелието и заявява: “Бе казано на Моисей: “Нито

една кост не ще се съкруши от него”. А как няма да се съкруши чрез тази книга, наречена славянска, когато си е съблякла дрехата и от трийсет и осем букви три съвсем са се изгубили... и извращават божествените писания, без да броим антистихата...” (21). Очевидна е необходимостта да се знае коя е тази славянска книга, която си е съблякла дрехата на буквите, тъй като е ясно, че за нея трябва да се състави типик. При разглеждане на въпросното място Х. Голдблат обяснява: “Константиновата книга на славяните се отнася до всички писания, които обхващат сакралната традиция на ортодоксалното славянство, което ще рече библейския корпус, божествената литургия и боговдъхновените думи на църковните отци”²⁵. Както се вижда от цитираните думи, имат се предвид твърде много книги – Библията, литургичните текстове и патристиката. Всъщност контекстът показва две неща – че въпросната книга съдържа двете старозаветни книги Изход и Числа и че е равна на божествените писания. В същата глава, когато разказва за евреите като “изкусен и добър във всичко народ”, Константин Костенечки обръща внимание върху тяхната немарливост в божествените писания. С дадената оценка за евреите писателят намеква за юдаизма и ни обяснява, че с подобна небрежност (по отношение на буквите и знаците) може да се изпадне във вярата на жидовстващите. И тук би следвало да се приеме, че за средновековния книжовник божествените писания са първите пет библейски книги, които за евреите са конституционно-религиозно писание. Поклонниците на Яхве обаче са немарливи към книгата на Моисея спрямо съдържащите се месиански идеи и не искат да ги приемат. Пак във връзка с месианските идеи и прозрения в Тората, към които евреите са се оказали немарливи, Константин Костенечки е въвел цитирания паралел и по твърде оригинален начин свързва правописа и православията, разяснява и подчертава изключителната роля на първите пет библейски книги за християнството. Прототекстът на алюзията (Изх. 12:10 и Числ. 9:12) е именно от Моисеевата книга, от Петокнижието и той има своя паралел в Ин. 19:36 – “Защото това стана, за да се сбъдне Писанието: “кост Негова няма да се строши”. Следователно подчертава се християнско предзнаменование от Закона, осъществило се по-късно в Евангелието. Костта, която няма да се съкруши, е на старозаветния агнец – праобраз на Божия агнец Христос. Според Константин Костенечки, когато се изгубят определени букви в славянската книга, т.е. в славянския превод на Закона, ще се наруши самото предзнаменование за Христос, появило се най-напред в Моисеевата книга. В славянския си

превод в Сърбия книгата на закона Моисеев е съблякла дрехата на буквите и има опасност да се строши костта, т.е. да изчезне месианската идея.

Четвърта глава също ни предлага сведения, че божествените писания, които съдържат елинска, сирийска и еврейска изтънченост, са по същество една книга – “А сега да се захванем с книгата, която е пред нас” (25). Осъществявайки паралел между Стария и Новия завет, писателят подчертава, че според Евангелието (Лк. 9:53–56) евреите не са приели самия Отец в лицето на Христос заради покривалото, което лежи на сърцето им. За какво покривало става въпрос? Налице е алюзия, чийто прототекст гласи: “И до днес, когато се чете Моисей, покривало лежи на сърцето им” (II Кор. 3:15). Старозаветното покривало, премахващо се с идването на Христос, не позволява на евреите да видят месианските идеи в първите пет библиейски книги, въпреки че израилтяните са ревностни последователи на Тората. Константин Костенечки развива мисълта, че ако неприемането на Ощеца в лицето на Христос от евреите заради покривалото е осъдително, то по същия начин би следвало да се отнасяме към тия, които не искат да разберат, че божествените писания = една книга, т.е. Петокнижието, са също на Твореца. Бог като творещ Космоса е описан в книга Битие, а първите пет библиейски книги са на Твореца посредством закона, предаден на Моисей от Твореца. Това изрично е упоменато във втора глава при разказа за Септуагинта. Там за Птолемей II Филаделф се казва: “като откри и събра всички писания по света, намери, че само предадените от Моисей са на Твореца, а останалите са измама” (15).

В десета глава пише следното: “Но има и други думи, казани от Моисей и пророците, които тази буква поддържа... да не объркваш писанието, защото тя е господстваща буква и поддържа много думи от еврейски език” (35). Представените изрази са достатъчно красноречиви, че се имат предвид старозаветни книги, които съставят едно писание. Определя се и съдържанието на книгите = писание: “И това ли е нашето радеене – да погубим и покварим, което е останало не само от писанието, но и от божествените повели” (41). Божествените повели са част от съдържанието на писанието, а това насочва към Закона.

И в двайсет и четвърта глава божествените писания са приравнени на една книга: “А що се отнася до Светия Дух тук, не смятай, че е изоставен. Тъй като на влизане в неговия дом пророческата книга се казва да научиш чрез Свети дух за сътворението на света и за заселването му и предреченото за Христос” (83–84). Коя е тази пророческа книга, в която се описва

сътворението на света, неговото заселване и най-важното – п р е д р е ч е - н о т о з а Х р и с т о с? Естествено Петокнижието.

Анализът на фактите за поправените от търновци книги, така също и за покварените в Сърбия, неизбежно водят до Петокнижието.

От всичко казано дотук може да се направи изводът, че за Константин Костенечки прилагателното име **цѣль** в съчетанието **цѣльниѣ книги** се свързва не толкова с непоквареността на търновските книги, което се подразбира, тъй като вече са били поправени, колкото с обстоятелството, че те са по същество една книга, едно писание, едно съчинение. А като такова винаги се е смятало Петокнижието. По този повод самият средновековен книжовник подчертава, че е необходимо к н и г и т е н а з а к о н а да се съберат в едно, което им е присъщо, и да се изтъкнат творещите благодатта моменти: **нѣ бо законнаа събероутсе въ своинство тѣуію, нъ и законѣ творѣаа бѣгнаа** (100). В такъв случай интересуващата ни книга съдържа “законните”, които са първите пет библейски книги, където законът държи централно място.

Като коректив за направения извод, че търновските цели книги, от които би могло да се състави типик, са първите пет от Библията, събрани в кодекс, се явява обзрението на втора глава. То гласи: **О издани ѿ евреи въ еллинскыи языккъ, при Птоломеи Филадельфѣ, и проуіи изданіи. и іако расташѣ сѣа ншим языкѣ, не тѣуію зде нъ и въ българѣ. по сѣ же тръновстїи исцѣлише свѣршешенно въ своѣ странѣ** (96). От обзрението произтича равенството *преведени при Птолемей II книги = на покварените в Сърбия = на поправените български книги*. От равенството пък следва, че поправените от търновци божествени писания, от които Костенечки е можел да състави типик, са преведени за пръв път от еврейски на елински език при Птолемей II Филадельф. Когато разказва легендата за превода при египетския монарх, книжовникът пише: “А архиереят, след като написа закона със златни букви, муго изпрати” (15). От приведените думи се разбира, че Елезар е изпратил на египетския владетел Закона, т.е. божествените писания, първите пет библейски книги като кодекс. Същите тези книги са поправените от търновци, същите тези книги образуват “цяла книга” и могат да послужат за съставянето на типик. И още нещо. Ако се подходи чисто логически, ще се види, че е невъзможно да се разбира нещо друго освен Петокнижието като една книга, защото покварените божествени писания в Сърбия съставят именно Закона. Това е отразено на много места в трактата²⁶. За да се поправи от сръбските книжовници Законът по примера на търновските учени мъже, би следвало да се използва не някаква друга реставрирана

българска библейска книга, а именно Законът, Писанието, Тората, Моисеевите книги.

От посоченото равенство в обзрението на втора глава произтичат три въпроса: 1. Кои книги са преведжани от еврейски на елински език?; 2. Кои книги са били покварени в Сърбия?; 3. Кои книги са поправили търновци? Отговорите и на трите въпроса, които отговори се основават на фактите от цялото съчинение, са напълно еднакви и не оставят никакво съмнение за работа на търновци с Петокнижието. Мнозина от тях са били вещи в тълкуване на словото за божественото учение на страха, но Евтимий Търновски е положил основа на учението и е изкоренил злото с нов превод на Петокнижието. За изясняване на интересувания ни въпрос най-важно значение се пада на втора глава. Ето защо смятаме да представим в резюме онази част от нея²⁷, където се съдържат всички моменти, свързани със Септуагинта и Евтимий Търновски. Така читателят, надяваме се, ще се ориентира по-лесно в направеното дотук тълкуване.

Главата започва с уподобяването на сръбския деспот Стефан Лазаревич на Птолемей II Филадельф и се възвеличава египетският владетел. Неговото величие се дължи на това, че е превел Закона (божествените писания) от еврейски на елински език. Въвежда се мнението на Йосиф Флавий за пълен превод на Стария завет. Подчертава се точността на превода от остров Фарос и необходимостта всеки превод да следва оригинала. След като посочва покварата в буквите, водеща до богохулство, книжовникът споменава за “онзи велик художник на славянските писмена... кир Евтимий” (16), а така също и за неговия ученик Андроник, както и за просветляването на писмената в търновските краища от царя и патриарха²⁸. Съвсем накратко се говори отново за Евтимий Търновски в съпоставка с другите книжовници и как последният търновски патриарх е изкоренил злото. За да мотивира нуждата от нов превод на Петокнижието, което е направил Евтимий, Костенечки прави преглед на седемте превода на Стария завет. За първия превод се съобщава, че при Птолемей II Филадельф само се е “издало” най-първото, но не се казва кое е то, тъй като вече надълго и нашироко е описан първият превод на Закона, т.е. отбелязва се началото на Септуагинта. С израза “сто и тридесет години преди раждането на Господ в плът” се отбелязва не само краят на Септуагинта, но и се отхвърля твърдението на Йосиф Флавий, че е бил преведен целият Стар завет при Птолемей II. Константин Костенечки не се интересува изобщо ни най-малко от книгите, които са били преведжани след Тората, след превода при египетския монарх, а само посочва края на Септуагинта. След

преглед на историята на останалите шест превода от еврейски на елински език последователят на търновските книжовници отново се връща към Септуагинта и го коментира в две направления. От една страна, изтъква точността на превода от остров Фарос и мотивира наличието на следващите преводи, които са последица не от незадоволителна работа на преводачите на Седемдесетте, а са вследствие небрежността на преписвачите. От друга, мимоходом се отбелязва, че което е останало непреведено при египетския цар **Ѡ ВЕТХЫЙ ИЛИ НОВЫЙ ПО СЙ**, и него преводачите са превели²⁹. Така представя Константин Костенечки контурите на превода на Седемдесетте и между тях е вмъкнато извършеното от Евтимий Търновски.

Не би следвало да се подминава фактът, че в обзрението на втора глава се споменава не само за превода от еврейски на елински език при Птолемей II, но и за другите преводи – **и проуїи изданїи**. Възможно е да се схване, че и другите “издания” са се покварили не само в Сърбия, но и у българите. Трябва да се подчертае, че другите преводи, изброени от Константин Костенечки, не обхващат само Петокнижието, а целия Стар завет или пък части от него. Писателят обаче вече е разяснил какво е превеждано при египетския владетел и с израза “но не защото при Птолемей не бяха преведени съвършено” уточнява, че поправката посредством нови преводи и на елински, и на български език се отнася само за първите пет библейски книги. Следователно същите тези книги трябва да се поправят и в Сърбия, като за целта се състави типик от търновска “цяла” книга.

Интерпретацията на втора глава и нейното обзрение не оставя съмнение, че за Константин Костенечки “търновските цели книги” са първите пет от Библията, събрани като кодекс. Именно те, а не “целите църковни книги” са били поправени в Търново и са били годни за съставяне на типик, който да послужи за ревизия на покварените в Сърбия божествени писания, за поправка на онази книга, наречена славянска, която си е съблякла дрехата на буквите.

Из цялото съчинение са разпръснати характеристиките на божествените писания, които са били покварени в Сърбия. Покварени са били те и в България, но търновци са ги “изцелили” съвършено. Когато бъдат обобщени характеристиките, очертават се особености, присъщи на Моисеевата книга³⁰. И тъй като само Евтимий Търновски е посочен като “изцелител”, изкоренил злото, следват два извода: последният търновски патриарх е извършил нов превод на Петокнижието; при съставянето на типик за поправка на покварените в Сърбия божествени писания следва да се използва не една непокварена търновска книга от Петокнижието, а цялото реставрирано Петокнижие.

От всичко казано дотук може да се обобщи, че “търновските цели книги”, от които, като вземел една, Константин Костенечки е можел да състави типик, са първите пет библейски книги, събрани в едно – Законът. Очевидно е, че целостта им се заключава в това, щото те са свързани като едно цяло, като кодекс, а не че са били изправени, непоковарени, което се подразбира, защото още от втора глава става ясно кои книги са поправили търновци – божествените писания, съставлящи книгата на Закона. Акцентуването на факта, че книгата трябва да бъде “цяла”, говори, че Евтимий Търновски е направил пълен превод на Петокнижието, събрал е петте книги в едно, което им е било присъщо свойство, както твърди самият Костенечки, и е изтъкнал творещите благодатта моменти от Тората. Схващането за поправка на “целите църковни книги” от търновци е недействително, защото текстът на Сказанието не ни предоставя подобни данни. Приписването на израза “целите църковни книги” на Константин Костенечки вероятно е направено с благородна цел (делото на Евтимий Търновски и неговите последователи да придобие огромна значимост сред съвременните читатели), но тази цел не намира необходимата опора в Сказанието. Поправката на Пенокнижието с нов превод не омаловажава ни най-малко направеното от Евтимий Търновски в духовния живот. Напротив! Не са били никак много познавачите на специфичния старозаветен елински език и учението, основаващо се на единството между двата завета, които са били в състояние да осъществят такава задача – нов точен превод на Закона.

Напълно е възможно така направеният извод да не бъде приет безрезервно както от привържениците на Евтимиевата реформа, така и от отрицателите ѝ, откриващи в извора наличие на данни за ревизия на литургични текстове. Това е така, тъй като не са малко учените, изградили представата си за Евтимиевата езикова реформа и поправка на литургичните книги не на база сведенията от източниците, а въз основа на “утвърдени научни истини” като тази за изправянето на “целите църковни книги”. Надяваме се обаче, че след представените страници защитниците на Евтимиевата реформа ще подхождат по-внимателно към изворите и не ще преиначават думите на средновековните книжовници в зависимост от собствените си виждания и разбирания. Банална истина е, че реалното представяне на фактите от изворите е достатъчно условие както за поставяне на истинските проблеми, така и за тяхното разрешаване. В прогивен случай ще бъдем изправени пред нереални затруднения, каквото е разгледаното тук за поправка на “целите църковни книги”. Подобни препятствия,

които не съществуват в един или друг извор, но по някакви причини са лансирани в научно обръщение, ще ни принуждават да се въртим в омагьосан кръг.

БЕЛЕЖКИ

¹ **Цонев, Б.** История на български език. Том втори. Посмъртно издание. Под ред. на проф. д-р Ст. Младенов. С., 1934, с. 266.

² **Чифлянов, Бл.** Богослужебната реформа на Патриарх Евтимий. – В: Балкански културни и литературни връзки (= Studia balcanica, 8). С., 1974, с. 34.

³ **Талев, Ил.** Извършвал ли е Патриарх Евтимий правописна реформа. – Български език, 1991, кн. 2, с. 122.

⁴ Вж.: **Кабакчиев, К.** Евтимиевата реформа /хипотези и факти/. Пловдив, 1997; **Станков, Р.** Исихазмът, стилът “плетение словес” и езиково-правописната реформа на Патриарх Евтимий. С., 1999.

⁵ Вж.: **Харалампиев, Ив.** Книжовните занимания на Евтимий Търновски според Григорий Цамблак. – В: Славистични проучвания. В. Търново, 1998, с. 87–99.; За Евтимиевата реформа – с хипотези без факти. – Palaeobulgarica, 1999, кн. 1, с. 108–112; Езиково-правописната реформа и езикът на Патриарх Евтимий Търновски. – В: Търновски писмена. Алманах за Търновската книжовна школа. 1. В. Търново, 2002, с. 53–80; Езиково-правописната реформа на Евтимий Търновски и нейните критици. – В: Търновска книжовна школа. Т. 8. В. Търново, 2007, с. 194–200; **Давидов, А.** За консервативния характер на Евтимиевата реформа. – В: Търновска книжовна школа. Т. 7. В. Търново, 2002, с. 287–292.

⁶ **Goldblatt, H.** Orthography and Orthodoxy. Constantine Kostenečki's Treatise on the Letters (Skazánje izjávľjénno ó písmenex). Firenze, 1987, p. 31. Вероятно постановката за поправката на литургични книги започва от В. Ягич, който смята, че “божествените книги” от Сказанието са литургичните. Вж. **Ягич, И. В.** Рассуждения южнославянской и русской старины о церковно-славянском языке. Berlin, 1896 (= Codex slovenicus rerum grammaticarum). Munchen, 1968, S. 201, 208.

⁷ Константин Костенечки. Съчинения. Изд. е подготвено от А.-М. Тотоманова. С. 1993. При позоваване на превода в скоби се посочва страницата.

⁸ Вж. **Кабакчиев, К.** “Ново” сведение на Константин Костенечки, съобщено и от Григорий Цамблак, за книжовната дейност на Евтимий Търновски. – Palaeobulgarica, 1999, кн. 1, с. 82–85.

⁹ Вж. **Станков, Р.** Исихазмът, стилът “плетение словес”..., с. 39. В представените от автора откъси на с. 31–32 никъде не се споменават книги, а още по-малко те да са определени като литургични. Използван е неадекватен превод на съвременен български език, където е пропусната формата *страхъ*. Дори и слабо познаващият стробългарския език би бил озадачен от въвеждането на трите откъса, аргументиращи ревизията на литургични книги, който извод се обосновава не от

текста на Костенечки, а с цитат от П. Динеков. По подобен начин е подходено и към Цамблаковото слово за Евтимий. По-подробно за това вж. **Кабакчиев, К.** Ревизия богослужебных книг Евфимием Търновским : тезис из источников или тезис о источниках – Etudes balkaniques, 2001, 1, с. 119-136.

¹⁰ **Русев, П.** Реформата на Евтимий Търновски (характер, особености, разпространение) – В: Търновска книжовна школа. Т. 2. С., 1980, с. 51-52.

¹¹ Пак там, с. 50.

¹² Вж. **Русев, П.** Естетика и майсторство на писателите от Евтимиевата книжовна школ С., 1983, с. 15, 19, 27.

¹³ Пак там, с. 14

¹⁴ Пак там, с. 19.

¹⁵ **Харалампиев, Ив.** Езикът и езиковата реформа на Евтимий Търновски. С., 1990, с. 11.

¹⁶ “Към безпримесната чистота на словото Божие ще се стреми всеотдайно Евтимий... и ще се залови да изправи преводите на богослужебните книги, да изчисти всички църковни четива (разр. м. – К. К.) от езиковите и съдържателните примеси...” – **Кенанов, Д.** Григорий Цамблук и неговото “Похвално слово за светия отец наш Евтимий, патриарх търновски”. – Проглас, 1998, кн. 3–4, с. 108.

¹⁷ Вж. **Кабакчиев, К.** Евтимиевата реформа..., с. 162–164; “Ново” сведение на Константин Костенечки..., с. 81–87; Константин Костенечки за Евтимий Търновски, за Константин-Кирил Философ и за славянския превод на божествените писания. В. Търново, 2001, с. 10–20.

¹⁸ **Кабакчиев, К.** Евтимиевата реформа..., с. 94–152. Хипотезата бе посрещната с възражения от редица медиевисти, които я определиха като предпоставена, рожба на фантазията, погрешна, произтичаща единствено от разсъжденията на лансирания я. За породилата се дискусия вж. **Кабакчиев, К.** Константин Костенечки за Евтимий Търновски..., с. 3–42...; Търновска книжовна школа. Преводи и тълкувания. В. Търново, 2001, с. 77–159.

¹⁹ **Ягич, И. В.** Рассуждения южнославянской и русской старины о церковно-славянском..., с. 131. Надредните знаци са изоставени. По-нататък при цитиране в скоби се посочва страницата.

²⁰ **Трифонов, Ю.** Живот и дейност на Константина Костенечки. – В: Списание на БАН. Книга 66. Клон историко-филологически. 32. С., 1943, с. 266.

²¹ **Срезневский, И. И.** Словарь древнерусского языка. Репринтное издание. М., 1989, Т. III, Ч. 2, с. 1456–1457.

²² **Ягич, И. В.** Цит. съч., с. 212.

²³ **Трифонов, Ю.** Цит. съч., с. 262

²⁴ Пак там, с.р 266.

²⁵ **Goldblatt, H.** Orthography and..., p 227, n. 14.

²⁶ Вж. **Кабакчиев, К.** Константин Костенечки за Евтимий Търновски, за Константин..., с. 26-42.

²⁷ Подробно тълкуване на главата в **Кабакчиев, К.** Медиевистични прения. Евтимиева реформа – pro et contra. В. Търново, 2004, с. 31–37.

²⁸ Правдоподобно е мнението, че тук не се имат предвид Иван Шишман и Евтимий Търновски, а личности от епохата ана Иван Асен II. Вж. **Талев, Ил.** Извършвал ли е Патриарх Евтимий..., с. 123–124.

²⁹ За неразбиране на смисъла на съобщеното от Костенечки за Септуагинта вж. **Кабакчиев, К.** Познавал ли е Константин Костенечки историята на старозаветния превод от еврейски на елински език? – *Palaeobulgarica*, 2001, кн. 1, с. 95–101.

³⁰ Вж. **Кабакчиев, К.** Константин Костенечки за Евтимий Търновски, за Константин..., с. 40; Медиевистични прения. Евтимиева реформа – pro et contra. В. Търново, 2004, с. 99.